

Socijalno preduzetništvo u Srbiji: Pregled i perspektive

Ana Aleksić Mirić* / Lara Lebedinski**

Uvod

Socijalna ekonomija u Evropskoj Uniji zapošljava preko 11 miliona radnika što čini oko 4,5% aktivnog stanovništva i doprinosi sa 10% bruto-društvenom proizvodu (Evropska Komisija, 2014). Iako je u Srbiji ovakav oblik poslovanja relativno novije prirode, procenjuje se da u socijalnim preduzećima radi 0,6% aktivnog stanovništva i da ona doprinose sa 0,2% bruto-domaćem proizvodu (Republički zavod za statistiku, 2014). Mada postoje različite definicije socijalnog preduzetništva, u stručnoj literaturi se najčešće koristi EMES-ov¹ pristup. Po EMES-ovoj definiciji socijalna preduzeća su „neprofitne privatne organizacije koje proizvode robu ili pružaju usluge sa jasnim ciljem da zajednica ima koristi od njihovih aktivnosti. Ona se oslanjaju na kolektivnu dinamiku tako što uključuju različite zainteresovane strane u svoja upravljačka tela; ona pridaju veliki značaj svojoj autonomiji i preuzimaju ekonomski rizik vezan za aktivnost koju obavljaju.“²

Socijalno preduzetništvo je počelo da privlači pažnju kreatora javnih politika u Srbiji nakon 2008. godine, kada se ekonomska situacija u Srbiji znatno pogoršala i kada su i donosioci političkih odluka i stručna javnost bili prinuđeni da počnu aktivno da traže inovativna rešenja za ekonomske probleme, kao što je velika nezaposlenost. Kao rezultat, Srbija je preduzela određene mere u cilju podsticanja razvoja socijalnog preduzetništva, pre svega poboljšanjem zakonskog okvira, kroz programe za mala i srednja preduzeća i obuke Nacionalne agencija za regionalni razvoj i regionalne razvojne agencije. Istovremeno, u okviru samog sektora došlo je do međusobnog prepoznavanja i umrežavanja socijalnih preduzetnika i organizacija civilnog sektora, sa ciljem da kroz saradnju, razmenu znanja, iskustava i informacija, kao i lobiranje doprinesu razvoju socijalnog preduzetništva u Srbiji.

Cilj ovog rada je da sagleda dosadašnji razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji i analizira perspektive njegove dalje afirmacije. U prvom delu rada daćemo istorijski pregled razvoja socijalnog preduzetništva, govoreći nešto sažetije o razvoju u Evropi, a detaljnije

* Ekonomski fakultet, Beograd

** FREN - Fond za razvoj ekonomske nauke

¹ EMES je istraživačka mreža koju čine istraživački centri univerziteta i istraživači koji se bave istraživanjem socijalne ekonomije.

² Pored ove definicije EMES predlaže i indikatore koji nisu isključivi i definišu „idealno socijalno preduzeće“. Lista indikatora je podeljena na tri grupe: ekonomske, socijalne i upravljačke. U ekonomske indikatore spadaju (1) ustaljena aktivnost proizvodnje dobara i/ili prodaja usluga, (2) značajan nivo ekonomskog rizika, (3) minimalan iznos plaćenog rada. Socijalni indikatori su (4) jasan cilj da se doprinese zajednici, (5) inicijativa pokrenuta od grupe građana ili organizacije civilnog društva, (6) ograničena raspodela profita. A pod upravljačke indikatore potpadaju (7) visok stepen autonomije, (8) moć odlučivanja koja se ne zasniva na vlasništvu kapitala i (9) participatorno odlučivanje kroz uključivanje raznih interesnih strana na koje utiče aktivnost.

o razvoju u Srbiji. Istorijski razvoj socijalnog preduzetništva pratimo od njegovih korena, koji su u razvoju poljoprivrednih zadruga u 19. veku, pa sve do danas, kada se u Srbiji javljaju neke nove forme socijalnih preduzeća, napredne ideje socijalnog preduzetništva i nove uloge socijalnih preduzeća u privrednom životu Srbije. Rad iznosi i analizira nekoliko primera, koje bismo mogli označiti pripadnicima nove generacije socijalnih preduzetnika. Takođe, identifikovani su faktori koji u ovom trenutku podržavaju razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji, ali i oni koji ga blokiraju. Na osnovu svega, izvedene su konkretne preporuke za donosiocje ekonomskih, socijalnih i političkih odluka u Srbiji.

1. Istorijski razvoj socijalnog preduzetništva u Evropi

Pretečama socijalnih preduzeća u Evropi smatraju se zadruge, koje su nastale početkom 19. veka. Iako su prve zadruge bile poljoprivredne, zadrugarški pokret se kroz istoriju bavio veoma različitim oblastima, kroz štedne i kreditne zadruge, potrošačke zadruge, osiguravajuće zadruge, itd. Pored zadrugarstva, pretečom socijalnih preduzeća se smatraju i udruženja koja su imala filantropske aktivnosti kao i zadužbine. Ipak, kao preketnica u razvoju socijalnog preduzetništva u Evropi smatra se period tokom 80ih godina XX veka (Defourny i Nyssens, 2008), kada su se mnoge evropske zemlje suočile sa visokom strukturnom nezaposlenošću, sa kojom nisu mogle da se izbore koristeći tradicionalne mehanizme socijalne politike. Kreatori javnih politika našli su se pred zadatkom da osmisle adekvatne javne politike koje bi omogućile određenim grupama (kao što su dugoročno nezaposleni, nisko kvalifikovani radnici, itd.) da se uključe na tržište rada. Kao reakcija na novonastalu ekonomsku situaciju, a u zavisnosti od postojećih institucija i državnog sistema, u evropskim zemljama je došlo do razvoja različitih modela socijalnih preduzeća. U zemljama koje imaju bizmarkovsku tradiciju (Belgija, Francuska, Nemačka i Irska) nastali su novi oblici zaposlenja koji su bili nešto između socijalne politike i pravog zaposlenja. Pored toga došlo je do nastanka novog tipa udruženja koje se zalagalo za uključivanje nezaposlenih u produktivne aktivnosti. Nordijske zemlje (Danska, Finska, Island, Norveška, Švedska) tradicionalno jake orijentacije ka državi blagostanja, razvile su udruženja prevashodno okrenuta kulturnim i sportskim aktivnostima. Prve radničke zadruge u Švedskoj su osnovane kao reakcija na deinstucionalizaciju pacijenata sa psihičkim smetnjama. Paralelno sa tim, osnivane su i vrlo specifične roditeljske zadruge, koje su nudile nove pedagoške metode i modele u vaspitanju i obrazovanju dece. Model Velike Britanije se smatra liberalnim jer predviđa manju budžetsku potrošnju za socijalne usluge i oslanja se na volonterski sektor koji se finansira iz privatnih donacija. U južnim zemljama (Španija, Italija i Portugalija) pošto država tradicionalno pruža manje socijalnih usluga, porodica je veoma bitna za pružanje socijalne sigurnosti. U Italiji je tokom 1980-ih godina, došlo do nastanka novih zadruga, koje su imale za cilj da na tržište rada uključe ranjive grupe (Defourny i Nyssens, 2008).

2. Istorijski razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Slično drugim evropskim zemljama, začeci zadrugarstva u Srbiji datiraju sredinom 19og veka kada su osnovane prve poljoprivredne i kreditne zadruge. Prve zadruge su se pre svega bavile organizovanjem proizvodnje, snabdevanjem zemljoradnika alatom i opremom, preradom poljoprivrednih proizvoda i njihovom prodajom na domaćem i stranom tržištu (Kolin, 2004). O značaju zadrugarstva u tom periodu govori i činjenica da je

1895. godine osnovano Udruženje poljoprivrednih zadruga Srbije koje je brojalo 995 članova. Prvi Zakon o zemljoradničkim i zanatskim zadrugama donet je 1898. godine i on opisuje poslove koje zadruga može da obavlja. U Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941) poljoprivredne zadruge su činile 82,7% svih zadruga (Evropski Pokret u Srbiji, 2010). Što se filantropske aktivnosti tiče, ona je svoj vrhunac u Srbiji dostigla početkom dvadesetog veka (Borzaga i dr, 2008).

Nakon Drugog svetskog rata u Jugoslaviji su zadruge postale sastavni deo ekonomskog sistema i bile su kontrolisane od strane države. U tom periodu veliki značaj je pridavan zapošljavanju osoba sa invaliditetom, tako da su u blizini velikih fabrika često osnivana preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. To je bio način da se osobe sa invaliditetom uključe na tržište rada i u društvo uopšte. Borzaga i drugi (2008) smatraju da su u stvari ta preduzeća imala najbliži koncept današnjim socijalnim preduzećima. Preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom su pružala zaposlenje u subvencionisanim fabrikama, koje su imale zagarantovane kupce za svoje proizvode, a pored toga su imale i određenu autonomiju u donošenju odluka. U tom istorijskom periodu privatna svojina je nacionalizovana, tako da je tada prekinuta filantropska tradicija, a zadužbine i fondacije su prestale da postoje.

Posle raspada Jugoslavije tokom devedesetih godina, civilni sektor je krenuo da raste i u tom periodu se uglavnom bavio zaštitom ljudskih prava. Jedan mali broj nevladinih organizacija (NVO) se i u tom periodu bavio ranjivim grupama, kao što su pre svega izbeglice i interno raseljena lica, ali te oblasti nisu dominirale. Nakon političkih i društvenih promena 2000. godine mnoge NVO su se preorijentisale na rešavanje novih društvenih problema kao što je ublažavanje negativnih posledica tranzicije (npr. smanjenje siromaštva) i pomoć ranjivim grupama. Iako je početkom 2000. u Srbiju stizalo dosta donacija, nakon početnih godina donacije su se smanjile tako da su NVO bile prinuđene da izađu barem delimično na tržište i krenu da ostvaruju jedan deo prihoda na tržištu. Tokom 2003. godine Ministarstvo za socijalna pitanja osnovalo je Fond za socijalne inovacije (FSI), koji je dao bitan impuls za stvaranje socijalnih preduzeća na lokalnom nivou. FSI je radio sedam godina i u tom periodu je apsorbovao nešto više od sedam miliona evra za lokalne projekt, a finansiran je međunarodnim donacijama od strane EU, UNDP, Norveškog Ministarstva spoljnih poslova i britanskog Ministarstva za međunarodni razvoj (Golicin i Ognjanov, 2010). Pre 2000. godine socijalne usluge na lokalnom nivou nisu bile razvijene tako da je glavni cilj FSI-a bio da da finansijsku podršku i da podrži izgradnju kapaciteta novih socijalnih usluga na lokalnom nivou. FSI je finansirao 298 projekata sa prosečnom vrednošću od 23.716,00 eura (u rasponu između 8.700 eura i 45.000 eura) i na taj način je podržao osnivanje novih pružaoca socijalnih usluga u preko 100 opština u Srbiji. Primeri projekata koji su finansirani od strane FSI-a uključuju dnevne centre, kućnu negu za stare, penzionerske klubove, programe za invalide, itd. Pored FSI -a osnovan je i Fond za finansiranje invalidskih udruženja. Oba fonda su pomogla da se pokrenu nevladine organizacije koje pružaju usluge socijalne zaštite. Korisnici ovih usluga su uglavnom stariji ljudi, deca i osobe sa invaliditetom. Neke od tih nevladinih organizacija su postale samoodržive i sada se finansiraju od strane lokalne samouprave.

Čini se da je u poslednje vreme razvoju socijalnog preduzetništva pre svega doprineo nevladin sektor, a najaktivnije nevladine organizacije su bile Grupa 484, Evropski Pokret u Srbiji, TRAG fondacija i Smart Kolektiv koje su doprinele promovisanju i razvoju

socijalne ekonomije. Značajan momenat u razvoju sektora je uspostavljanje nekoliko mreža nevladinih organizacija i socijalnih preduzetnika kao što su Koalicija za razvoj socijalnog preduzetništva (KorSP), mreža socijalne ekonomije Srbije (SENS), Forum socijalnih preduzetnika. Ove mreže okupljaju lokalne NVO i socijalne preduzetnike i nude platformu za zajedničko pristupanje problemima, za saradnju i za lobiranje i promovisanje koncepta socijalnog preduzetništva u javnosti.

Kada je od 2008. godine zbog globalne ekonomske krize počela da se pogoršava ekonomska situacija i u Srbiji, da rastu nezaposlenost i stopa siromaštva, kreatori javnih politika su počeli da traže nova rešenja koja bi pomogla da se negativni efekti krize ublaže. Socijalno preduzetništvo je tada prepoznato kao alternativan način poslovanja koji bi omogućio stvaranje radnih mesta za ranjive grupe. Ministarstva su angažovana na poboljšanju zakonskog okvira koji bi podstakao socijalno preduzetništvo. Doneti su novi zakoni o udruženjima i o zadužbinama i fondovima, a započet je i rad na novim zakonima o zadrugama i socijalnom preduzetništvu. Iako je 2012. obustavljen rad na zakonu o socijalnom preduzetništvu, sredinom 2014. je oformljena nova radna grupa koja je krenula da radi na novom nacrtu zakona koji bi regulisao ovaj sektor. Pored napora da se poboljša zakonski okvir, sprovode se i druge mere koje imaju za cilj da podstaknu razvoj socijalnog preduzetništva (Spear i drugi, 2013), kao što su:

1. Nacionalni akcioni plan 2011-2020: kojim je predviđena obuka za socijalne preduzetnike, koju bi trebalo da sprovede Nacionalna služba za zapošljavanje kao jednu od mera namenjenu ranjivim grupama.
2. Poseban budžetski fond za unapređenje zaposlenja i profesionalnu rehabilitaciju invalida.
3. Programi za mala i srednja preduzeća koje sprovodi Ministarstvo privrede.
4. Obuke koje drži Nacionalna agencija za regionalni razvoj i regionalne razvojne agencije.
5. „Omladina, zaposlenje i migracije“ - Projekat Ujedinjenih nacija finansiran kroz *Milleneum Develpoment Goals* fond, vođen je na loklanom nivou od strane Ministarstva privrede i regionalnog razvoja. Ovaj program se fokusirao na zaposlenje mladih i migracije i imao je podršku za socijalno preduzetništvo.³

3. Aktuelno stanje socijalnog preduzetništva u Srbiji

Republički zavod za statistiku (RZS) je u saradnji sa Grupom za razvojnu inicijativu SeConS i nevladinom organizacijom Grupa 484 uradio studiju o ekonomskom uticaju socijalnih preduzeća u Srbiji (RZS, 2014).⁴ Ova studija daje odličan pregled sektora socijalne ekonomije u Srbiji.⁵

Prema istraživanju RZS-a u Srbiji je u 2014. poslovalo 1.196 socijalnih preduzeća. Među socijalnim preduzećima su najbrojnije zadruge (65,6%) zatim slede udruženja građana (23,7%); drugi ređi pravni oblici u okviru kojih posluju socijalna preduzeća su preduze-

³ Spear i drugi (2013) navode da je zahvaljujući podršci tog projekta osnovano 12 socijalnih preduzeća.

⁴ Autori ove studije koriste EMES-ove kriterijume da bi definisali socijalno preduzeće.

⁵ Ovo je drugi put da se u Srbiji mapiraju socijalna. Prvi put su socijalna preduzeća popisana u okviru studije „Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji” koji je finansirao UNDP, vidi Cvejić i drugi (2008).

ća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom (3,8%), razvojne agencije (2,7%), fondacije (1,9%), poslovni inkubatori (1,5%) i zavisna preduzeća (*spin-off*) (0,7%). U socijalnim preduzećima je zaposleno 10.326 lica što čini 0,6% od ukupnog broja zaposlenih u Republici Srbiji. Zadruge su najčešći oblik u okviru kog socijalna preduzeća posluju i samim tim one i zapošljavaju i najveći broj lica (6.048); slede preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom (2.081) i udruženja građana (1.450). Preostalih 747 lica rade u drugim tipovima socijalnih preduzeća. U socijalnim preduzećima pored zaposlenih angažovano je i 23.836 volontera. Oni su pre svega angažovani u udruženjima građana (91,1%) i fondacijama (7,4%). Što se lica iz ugroženih grupa tiče, njih 1.736 radi u socijalnim preduzećima, što čini 16,8% zaposlenih u sektoru socijalnih preduzeća. Najveći broj pripadnika ugroženih grupa je zaposlen u preduzećima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Socijalna preduzeća pored preduzetničke funkcije imaju izraženu i socijalnu funkciju. Da bi se bolje razumelo šta pokreće socijalne preduzetnike i socijalna preduzeća, u okviru ankete RZS-a postavljeno je otvoreno pitanje o ciljevima organizacije i sve organizacije su navele barem jedan socijalni cilj kome teže. Najčešće navedeni ciljevi socijalnih preduzeća su ekonomsko osnaživanje i zapošljavanje (61,5%) i socijalno-humanitarni ciljevi (15,4%). Različiti tipovi preduzeća su naveli različite ciljeve organizacija. Dok zadruge uglavnom imaju za cilj ekonomsko osnaživanje i zapošljavanje, udruženja uglavnom imaju socijalno-humanitarne ciljeve. Lokalni razvoj i edukacija su još neki od navedenih ciljeva socijalnih preduzeća u Srbiji. U Srbiji za sada postoji malo socijalnih preduzeća koja imaju za cilj zaštitu životne sredine.

Dodatni uvid o sektoru socijalne ekonomije i njenom razvoju u Srbiji može da se dobije na osnovu podataka iz studije kojom su popisana socijalna preduzeća u Srbiji u 2008. U okviru tog istraživanja socijalni preduzetnici su ispitani koje godine je osnovano njihovo preduzeće. Njihovi nalazi govore da je gotovo polovina preduzeća osnovana nakon 2000. (41,4%) (Cvejić i drugi, 2008).⁶

U studiji Ekonomski uticaj socijalnih preduzeća u RS (2014) identifikovano je nekoliko tipičnih primera socijalnih preduzeća u Srbiji: socijalna zadruga „Nova Perspektiva“ iz Pirota, socijalna kooperativa „Vivere“ iz Kragujevca, udruženje za podršku osobama ometenim u razvoju „Naša kuća“ iz Beograda, udruženje Caritas Šabac Elio i druga. Međutim, naše dosadašnje istraživanje sprovedeno u okviru projekta *Omogućavanje procvata i razvoja socijalnog preduzetništva za inovativna i inkluzivna društva*⁷ ukazalo je na još neke primere, koje možemo označiti novom generacijom socijalnih preduzetnika u Srbiji. Oni se razvijaju u različitim domenima i svoju socijalnu funkciju obavljaju na manje ili više nov, nestandardan način. Zajednička karakteristika svih socijalnih preduzetnika nove generacije je vrlo izražena težnja za postizanjem ekonomske

⁶ Nažalost studije iz 2008 i 2012 ne mogu da se iskoriste za uporednu analizu zato što ne koriste istu definiciju socijalnog preduzeća.

⁷ Fondacija za razvoj ekonomske nauke (FREN) je u saradnji sa još deset partnera iz evropskih zemalja započela sprovođenje istraživačkog projekta *Omogućavanje procvata i razvoja socijalnog preduzetništva za inovativna i inkluzivna društva* [Enabling the flourishing and evolution of social entrepreneurship for innovative and inclusive societies (EFESEIIS)]. Ovaj projekat se sprovodi od februara 2014. godine i finansiran je od strane Evropske komisije kroz Sedmi okvirni program za istraživanje i tehnološki razvoj (FP7) u trajanju od tri godine.

samostalnosti i održivosti, uz zadržavanje socijalne misije kao što je pružanje socijalnih usluga, rešavanje problema marginalizovanih grupa, ekoloških pitanja ili razvoj novih poslovnih modela.

Nov način pružanja socijalnih usluga. Jedan od primera u ovoj oblasti je organizacija *Naša kuća* sa njihovom *Kuhinjom na točkovima* (navedena i u pomenutom istraživanju RZS i partnera iz 2014). Udruženje je osnovala grupa roditelja dece sa smetnjama u razvoju i sa ciljem da se obezbede bolji uslovi za socijalnu inkluziju dece i mladih sa nekom vrstom invaliditeta. Prvo su razvijene usluge dnevnog centra, da bi se one dopunjavale i razvijale sa željom da se uradi što je moguće više za korisnike, pre svega u domenu njihovog radnog angažovanja i samostalnosti. Zahvaljujući donacijama u 2012. proširena je proizvodnja kartonske ambalaže i započeo je potpuno novi projekat *Kuhinja na točkovima*. Cilj projekta je pre svega društveno uključivanje mladih sa intelektualnim smetnjama zapošljavanjem i podizanje nivoa kvaliteta života kod ranjivih grupa, usluga svakodnevne dostave kvalitetnih i toplih obroka na kućne adrese svima kojima je potrebna redovna ishrana koju ne mogu ili nemaju vremena sami sebi da obezbede. U 2014. proizvodnja je udesetostručena, ali i podržana od strane javnosti⁸.

Rešavanje problema marginalizovanih grupa je pozitivan primer i u ovom domenu predstavlja organizacija *Liceulice* koja od 2010. godine realizuje praktične programe direktne podrške marginalizovanim grupama, sa ciljem njihove veće ekonomske, kulturne i socijalne uključenosti. Program se realizuje kroz više aktivnosti, a najvidljivija od njih je izdavanje magazina *Liceulice* i njegova distribucija kroz mrežu prodavaca (socijalno ugrožene i marginalizovane osobe), koji zarađuju 50 procenata od svakog prodatog primerka⁹

Ekologija i zelena ekonomija je oblast koja još uvek nije dovoljno razvijena, ali u kojoj socijalna preduzeća mogu da pronađu odličnu platformu za razvoj. Skorašnji primeri su *EkoBeG* ili *Strawberry energy*. *EkoBeG* je udruženje građana osnovano u Beogradu 2010. godine. Osnovni cilj preduzeća je zapošljavanje dugoročno nezaposlenih žena kroz organizovanje proizvodnje torbi od reciklažnih materijala. Predmeti koje izrađuje *EkoBeG* šiju se od reciklirane PVC folije iz reklamnih kampanja - sa bilborda koje im ustupaju ekološki svesne i društveno odgovorne kompanije¹⁰. *Strawberry Energy* kompanija nastoji da razvijanjem novih zelenih tehnologija i načina poboljša život ljudi i time da svoj doprinos očuvanju životne sredine. Do sada najuspešniji projekat kompanije jeste prvi na svetu Javni solarni punjač za mobilne uređaje¹¹. *Novi poslovni modeli – socijalna franšiza* – U ovom domenu naročito se ističe *BioIdea*, zanatska radionica osnovana 2011. godine. Svoju socijalnu misiju *Bioidea* realizujemo kroz radioničarske obuke za proizvodnju ručno rađenih sapuna, a koje su mesto za slobodno i besplatno prenošenje

⁸ Informacije zasnovane na http://www.sens.rs/en/members-of-networkandhttp://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Aktuelnosti/Social%20enterprises_eng.pdf
I intervjuu sa Anicom Spasov obavljenim 1. X 2014.

⁹ Informacije zasnovane na <http://www.sens.rs/en/members-of-network> and <http://www.liceulice.org> i intervjuu sa Nikoletom Kosovac obavljenim 9. X 2014.

¹⁰ Informacije zasnovane na <http://www.sens.rs/en/members-of-network> I intervjuu sa Ivankom Stamenovic obavljenom 6. X 2014.

¹¹ Informacije zasnovane na www.senergy.rs I intervjuu sa Tijanom Manitašević obavljenim 10. X 2014.

znanja i veština ljudima koji usled godina starosti, pola ili nedostatka radnog iskustva pripadaju marginalizovanim grupama¹².

Nevladin sektor je veoma aktivan u ovom domenu, pa su 14. marta 2014. godine predstavnici više nevladinih organizacija Zapadnog Balkana i Turske potpisali Beogradsku deklaraciju o razvoju socijalnog preduzetništva koja treba da doprinese prepoznavanju značaja tog sektora za ekonomski i socijalni razvoj i pruži smernice za njegovo unpređenje u regionu¹³.

4. Faktori podsticanja i sputavanja razvoja socijalnog preduzetništva u Srbiji

Socijalna preduzeća u Srbiji imaju značajan potencijal, ali to u kom će se pravcu ona dalje razvijati zavisi od uspostavljanja ravnoteže između podsticaja njihovom poslovanju i izazovima sa kojima se susreću. Kao najvažniji podsticajni faktori u Srbiji izdvojili su se: pozitivno istorijsko nasleđe, potreba za preduzetničkim pristupom u rešavanju socijalnih problema, jačanje svesti građana o potrebi za aktivnijim uključivanjem u socijalne teme uz istovremeno pritisak koji dolazi iz EU i razvoj mreža kao platforme podrške;

1. Srbija ima određeno pozitivno istorijsko nasleđe. Naše društvo kao takvo vrednuje socijalne motive i socijalnu funkciju preduzeća. Kao što smo ranije objasnili, preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju invalida i određena pozitivna iskustva poljoprivrednih zadruga predstavljaju dobre prakse, iz čijeg se iskustva dosta toga može naučiti i primeniti u sadašnjoj praksi. Međutim, istorijsko nasleđe ima i negativnu konotaciju o čemu će biti nešto više reči kasnije.
2. Smanjenje mogućnosti oslanjanja na državu za rešavanje socijalnih problema ili pružanje socijalnih usluga, uz istovremeno zadržavanje ili povećanje nivoa potreba za ovim uslugama na strani tražnje, nužno nameće aktivno razmišljanje o načinima zadovoljenja ovih potreba. Tako se pojedinci ili društvene grupe samoorganizuju i preduzetnički pristupaju rešenju problema koji ih muči.
3. Jačanje svesti građana o potrebi za aktivnijim uključivanjem u socijalne teme.
4. Pritisak EU koji se ogleda kako u promovisanju važnosti tema iz oblasti socijalnog preduzetništva, tako i u donatorskoj pomoći i finansiranju projekata koji se upravo ovim bave, što ima jak motivacioni potencijal za ova preduzeća.
5. Razvoj mreža kao platforme podrške predstavlja važan instrument podrške socijalnim preduzećima jer kroz njih dolaze do kvalitetnih informacija o različitim poslovnim temama i do novih znanja a ostvaruju i brže učenje.

Istovremeno, socijalna preduzeća se suočavaju sa brojnim izazovima, faktorima koji sputavaju i otežavaju njihov nastanak, rast i razvoj. Među najvažnijim izdvajaju se:

¹² Informacije zasnovane na <https://sites.google.com/site/bioideasapuni/http://www.sens.rs/en/members-of-network> i intervjuu sa Sanidom Klarić obavljenim 2. X 2014.

¹³ Beogradsku deklaraciju o razvoju socijalnog preduzetništva Zapadnog Balkana i Turske su na Forumu socijalnih inovacija u Beogradu potpisali predstavnici sedam nevladinih organizacija iz Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Kosova, Albanije i Turske. Deklaraciju je do sada podržalo više od 200 organizacija civilnog društva i socijalnih preduzeća iz regiona, a od sada je dostupna za potpisivanje na sajtu o Deklaraciji www.belgradedeclaration.net

1. Istorijsko nasleđe – U Srbiji postoji određena podozrivost prema preduzećima koja imaju „socijalni“ status u svom nazivu, jer se neretko to vezuje za nekadašnja društvena preduzeća iz doba samoupravnog socijalizma. Zato je ova odrednica donekle i nepovoljna i u sadašnjem kontekstu i drugačijem razumevanju socijalnih preduzeća uvek zahteva dodatno jasno definisanje na koja se tu preduzeća tačno misli. Međutim, to takođe nije jasno definisano.
2. Nedovoljno jasan status socijalnih preduzeća – šta jeste, a šta nije socijalno preduzeće? Svakako, pravno uređenje i u ovoj oblasti je poželjno, ali se tome mora pristupiti pažljivo i uz analizu svih relevantnih efekata. Kada to kažemo mislimo da bi donošenje zakona o socijalnim preduzećima i socijalnom preduzetništvu trebalo da bude postavljeno kao cilj u srednjem roku. Predloženi zakonski okvir je u 2014. godini izazvao veliko negodovanje i snažan otpor socijalnih preduzetnika i nevladinog sektora i pokazao da su potrebne mnogo šire konsultacije kako bi se bilo na putu rešenja koje neće konfrotirati državu i socijalna preduzeća, već naprotiv, napraviti model pravne regulative koji svi relevantni stakeholderi prepoznaju kao korisnim i adekvatnim. Prerano donošenje zakona kojim su preduzeća iz drugih pravnih formi bila pozvana da se izjasne i preregistruju u socijalna preduzeća, u Sloveniji je imao veoma loše efekte, pa se tek nekoliko preduzeća odlučilo na takav korak. Ostala su nastavila da obavljaju svoju socijalnu misiju, zadržavši svoju prvobitnu pravnu formu.
3. Pristup finansijskim resursima – uopšte govoreći, banke pokazuju vrlo konzervativan odnos prema preduzetničkim firmama, pa tako i prema preduzećima koja imaju socijalnu misiju. Socijalnim preduzećima pristup finansijskim resursima dodatno je otežan jer u Srbiji ne postoje adekvatne opcije mikro-finansiranja, a kreditne zajednice ili slični oblici finansijskih kooperativa nisu dozvoljeni. Tako je pristup finansijskim resursima kod velikog broja socijalnih preduzeća vezan za projektno finansiranje, koje je vremenski ograničeno i nepogodno za finansiranje dugoročnih inicijativa.
4. Održivost – oslanjanje na projekte – nestabilnost u razvoju; socijalnim preduzećima je potrebna podrška tokom čitavog ciklusa njihovog razvoja. Pri tome, iako je finansijska podrška najčešće ključna za razvoj biznisa, održivost socijalnih preduzeća ne zavisi samo od finansijske podrške. Paralelno sa tim potrebno je pomoći socijalnim preduzetnicima da razvijaju poslovne veštine kako bi podržali razvoj svog biznisa – pre svega organizacione i upravljačke kapacitete, veštine tržišne komunikacije i brendiranja proizvoda, kao i sposobnosti upravljanja finansijama. Zatim, sposobnosti da prate pravni okvir i nastupaju kao partner u pregovorima sa državnom administracijom. Veštine socijalnog umrežavanja i interorganizacionih povezivanja.
5. Nismo preduzetnička kultura; srpska nacionalna kultura prema svojim bazičnim obeležjima (Hofstede, 2001) nije preduzetnička kultra i pokazuje izrazito nisku sklonost ka riziku.

Zaključak i preporuke za donosiocje odluka

Razvoju pravnog i institucionalnog okvira za razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji treba pristupiti postepeno, ali dinamično. To znači da je potrebno sveobuhvatno sagledati stanje u oblasti socijalnog preduzetništva i da je neophodno uspostaviti kvalitetnu koordinaciju između ministarstava i sektora socijalnih preduzeća. Pozitivan primer i dragocena iskustva o tome kako se koordinacija može postići možemo izvući iz iskustva SIPRU tima, koji je kroz Strategiju za smanjenje siromaštva (SSS) više od jedne decenije objedinjavao rad nekoliko ministarstava, drugih državnih institucija i nevladinog

sektora na pitanjima formulisanja, sprovođenja, praćenja i izveštavanja o SSS. Poučeni time takođe možemo reći da sa formulisanjem posebnog pravnog okvira kroz zakon o socijalnim preduzećima ne treba žuriti, već je bolje početi od strategije i konkretnih akcionih planova.

Naročito je važno razvijati opcije za finansiranje kroz razvoj finansijskih institucija i instrumenata kojima se podržava rad socijalnih preduzeća u svim njihovim razvojnim fazama, poštujući i razumejući specifičnosti svake od njih.

Najzad, možda najvažnije i u korenu svih intervencija države je stvaranje klime podrške socijalnom preduzetništvu. To znači da socijalno preduzetništvo treba da bude na adekvatan način prepoznato i podržano merama koje će mu obezbediti samostalni nesmetani razvoj. U tom domenu svakako su bitni programi podrške razvoju veština koje su potrebne za socijalno preduzetništvo (aktuelnih, naprednih menadžerskih, marketinških, finansijsko-računovodstvenih, informatičkih i drugih veština) ali i otvorena podrška javnog mnjenja. Važan element podrške predstavlja i podrška mrežama socijalnih preduzetnika i preduzeća (npr SENS i sl) kao dinamičkog ekosistema u kom se socijalna preduzeća razvijaju.

Stimulisanje preduzetništva u Srbiji je cilj koji ne može da bude postignut kratkoročnim ili jednostranim mehanizmima. Potrebno je da postoji sinhronizovan napor u nekoliko segmenata privrede i društva da bi se ti efekti postigli. Tu pre svega mislimo na koordinirani napor i rad nadležnih ministarstava u oblasti obrazovanja, privrede i socijalne politike. Jačanjem komunikacije i koordinacije aktivnosti u ovom trouglu mogu se postići neiscrpljeni pozitivni efekti dosadašnjih inicijativa u domenu socijalnog preduzetništva i sa postojećim zakonodavnim okvirom.

Relevantna literatura

- Borzaga, C., G. Galera, i R. Nogales (2008). Social Enterprise in CEE and CIS Countries. In C. Borzaga, G. Galera, and R. Nogales (Eds.), *Social Enterprise: A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation*. UNDP Regional Bureau.
- Cvejić, S., M. Babović, and O. Vuković (2008). *Mapiranje socijalnih preduzeca u Srbiji*. UNDP.
- Defourny, J. and M. Nyssens (2008). *Conceptions of Social Enterprises in Europe and the United States: Convergences and Divergences*, Working paper KUL.
- Defourny, J. i M. Nyssens (2012). *The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective*, WP no. 12/03, EMES European Research Network.
- Evropska Komisija (2014). *The Social Business Initiative of the European Commission*.
- Evropski pokret u Srbiji (2010). *Innovative Social Enterprise Development Network in Serbia*.
- Golicin, P. and G. Ognjanov (2010). *Assessment of Results of the Social Innovation Fund*. FREN.
- Kolin, M. (2004). The evolution of co-operative principles and the emerging third sector activities in Serbia. In C. Borzaga and R. Spear (Eds.), *Trends and Challenges for Co-operatives and Social Enterprises in Developed and Transition Countries*. Edizioni31.

Republički zavod za statistiku (2014). Ekonomski uticaj socijalnih preduzeća u Srbiji.
Spear R., Aiken M., Noya A. i Clarence E. (2013), „Boosting Social Entrepreneurship and Social Enterprise Creation in the Republic of Serbia“, OECD Local Economic and Employment Development (LEED), Working Papers, 2013/12, OECD Publishing.

Apstrakt

Ovaj rad daje istorijski pregled razvoja socijalnog preduzetništva u Srbiji i analizira mogućnosti i perspektive dalje afirmacije ovog koncepta u aktuelnim društvenim i ekonomskim uslovima. U radu pratimo istorijski razvoj socijalnog preduzetništva od njegovih korena, koji su u razvoju poljoprivrednih zadruga u 19. veku, pa sve do danas, kada se u Srbiji razvijaju neke nove forme socijalnih preduzeća, napredne ideje socijalnog preduzetništva i njegove uloge u privrednom životu Srbije. Rad iznosi i analizira nekoliko primera koje bismo mogli označiti pripadnicima nove generacije socijalnih preduzetnika. Takođe, identifikovani su faktori koji u ovom trenutku podržavaju razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji, ali i oni koji ga blokiraju. Na osnovu svega, izvedene su konkretne preporuke za donosiocje ekonomskih, socijalnih i političkih odluka u Srbiji.